

MEDIA RELEASE

26 Khotavuxika 2019

Oditara-Jeneralala u fungha mpfumaleko wa vutihlamuleri tanahi xivangelokulu xa mivuyelo ya oditi ya mifumo ya miganga ya xiyimo xa le hansi

KAPA – Oditara-Jeneralala (AG), Kimi Makwetu, namuntlha u humesile nakambe xikatsa xin'wana xa mivuyelo ya oditi ya timasipala leyi yi kombaka ku ya ehansi ko angarhela eka mivuyelo ya oditi eka lembeximali ra 2017-2018.

Loko a ri karhi a humesa xiviko xa yena xa nkarhi wa sweswi hi matirhelo ya timasipala ta Afrika-Dzonga, Makwetu u vule leswaku xiyimo lexo ka xi nga naveleki xa mivuyelo ya oditi leyi nyanyaka ku onhaka xi komba leswaku vatlangaxiave eka mifumo ya miganga vo hambarahambana va nonokile eka ku tirhisa, naswona eka swiyimo swo tala hambi ku ri ku tsan'wa, swibumabumelo swa hofisi ya oditi. Hikwalaho ka sweswo, vutihlamuleri eka malawulelo ya timali na matirhelo byi ya emahlweni byi nyanya ku biha eka timasipala to tala.

Xiviko lexo angarhela xi tirhana na mivuyelo ya oditi ya mfumo wa miganga eka lembeximali leri heleke hi 30 Khotavuxika 2018. Xi rhangela mihundzuluxo eka Nawu wa Oditi ya Mfumo, leyi yi sunguleke ku tirha hi 1 Dzivamisoko 2019. Hindlela leyi faneleke, swilaveko swa mihundzuluxo leyi swi ta tirha rosungula eka swiviko swa oditi leswi nyikiweke eka malembeximali lama heleke hi 31 Nyenyanyana 2019 kumbe endzhaku ka rona.

Mihundzuluxo leyi yi tivisa nongoti wa ku hambana na milawu ko tivikana eka tioditi leti tirhiweke ehansi ka Nawu wa Oditi ya Mfumo naswona, xikan'wekan'we loko ku hambana na milawu ko tivikana wu kumiwile, swi nga ha vanga swiendlo leswi nga kotekaka swo tala, ku katsa na ku kongomisiwa ka ku hambana na milawu ko tivikana eka huvo ya vulavisisi, laha ku nga na milandzu yo pfilungana na ku phasaphasana lero swi nga koteki ku va yi fikisiwa emakumu hi ku kongoma hi oditi. Xikan'wekan'we loko

xibumabumelo xi endliwile hikwalaho ka oditi swoleswo swi ta laveka ku humelerisiwa endzeni ka nkarhi lowu lawuleriweke hi tiuditara, laha ku hluleka swoleswo, xiendlo xo lulamisa lexi bohaka xi nga ta nyikiwa muofisiri wa tinkota hi tiuditara ku lulamisa ku hambana na milawu ko tivikana loku kumiweke, nakambe endzeni ka nkarhi lowu lawuleriweke. Ku pfuneka ko hetelela, endzhaku ka loko magoza lama nga laha henhla hinkwawo ya hetiwile, ku ta va leswaku Oditara-Jeneral a langutisia ku sungula phurosesi leyi yi nga ta tlhontlha xitifikheti xa xikweleti hi vito ra muofisiri wa tinkota kumbe mulawuri wa tinkota loyi a fambelanaka na ku hambana na milawu ko tivikana kwaloko, xikan'wekan'we loko vumbhoni lebyi faneleke, lebyi fambelanaka hinkwabyo byi kumekile.

Switsundzuxo swa vutihlamuleri leswi nga landzeleriwangiki swi tswala mivuyelo ya oditi leyi nga naveriwiki

Hofisi ya Makwetu, kwahalaya ndzhaku ka va 2013, yi lemukisile hindlela leyi phikelelaka lavaya va nga na vutihlamuleri bya vuangameri na mafumelo hi mayelana na ku swihoxo swa mafambiselo leswi swi nga lamata mfumo wa miganga na vuswikoti bya wona ku phakela vukorhokeri eka vaakatiko. Kusukela loko mafambiselo ya mfumo wa miganga ya nkarhi wa sweswi ya nghene ehofisini, swiphigo swa mafumelo leswi swi khumbaka timasipala swi yile emahlweni swi funghiwa na wona hi swivumbeko swo hambanahambana, ku katsa na tinhlengeletano leti khomiweke na munhu hi munhu na vurhangeri na hi ku tirhisa xiviko xo angarhela xa 2016-17 xa AG, kambe xikatsa lexha ku humesiwaka xa mivuyelo xi komba leswaku switsundzuxo leswa tshamelo se swi tsan'wile. AG yi tekela enhlokweni leswaku a ku ri na timasipala etikweni hinkwaro leti ti koteke ku fikelela hindlela leyi phikelelaka xiyimo xa oditi yo basa hambileswi a ti langutanile na mitlhontlho yo yelana kutlula tintangha ta tona. Khumembirhi wa timasipala leti a ti ri eKapa-Vupeladyambu naswona ti katsa timasipala ta miganga ta Swellendam, Witzenberg, Bergrivier, Breede Valley, Cape Agulhas, Cederberg, Hessequa, Matzikama na Overstrand. Timasipala tin'wana leti tirheke kahle hindlela leyi phikelelaka a ku ri Senqu (Kapa-Vuhumadyambu), Midvaal (Gauteng) na Okhahlamba (Kwazulu-Natal). Matirhelo lamanene eka timasipala leti ya katse vurhangeri byo tshamiseka lebyi byi tiboheke eka mbangu wo tiya na mafumelo lama tirhaka kahle. Vuvekatihlo lebyi yaka emahlweni bya makungu ya matirhelo ya oditi hi xikongomelo xa ku tirhana wa ha ri nkarhi na swikumiwa swa oditi swihi kumbe swihi na endlelo leri ra mavonelamahlweni ku tirhisa na mixungeto leyi tumbulukaka naswona a swi ri swihlawulekisi swa ntoloveloo eka timasipala leti.

Swi khomisa tingana leswaku matirhelo lama kahle lamo tsongahala hakanyingi ya tsongaharisiwa hi mihluleko ya swilawuri na vuvekatihlo leyi nga hangalaka leyitikombaka eka nhlayo yo tivikana ya timasipala tin'wana etikweni hinkwaro. Nhlohotelo hi leswaku swipfuno swa nkwama leswi vekiweke emavokweini ya tona leswaku ti swi tirhisa ku nga va swi tirhisiwa hindlela yo homboloka kumbe ku ri hava vumbhoni bya matirhiselo tanihilaha swi laviwaka hakona hi milawu ya malawulelo ya timali ta mfumo. Xitandzhaku lexi khulukelaka eka munhu un'wana na un'wana xa mihluleko leyi eka vukorhokeri ku vile vumbhoni lebyi nga erivaleni emalembeni lamo tala eka timasipala to tala, letikulu na letitsongo. Vumbhoni bya leswi i tiphurojeke leti nga hetiwangiki ngopfungopfu, tiphurojeke leti nga vekiwiki tihlo, mpfumaleko wa nhlayiso wa swimakiwakulu swa mphakelo wa vukorhokeri wo tivikana na tiphurojeke na swimakiwakulu swa nhlayiso wa magondzo leswi nga hava nhloko na ncila. Leswi kumekaka hi vuenti eka xiviko lexi i swikombiso swa mikayivelo leyi na timasipala leti yi humeletlaka eka tona.

A. **Vutihlamuleri eka mfumo wa miganga byi ya emahlweni byi ya ehansi**

Xihungwanakulu xa xiviko lexha ku humesiwaka xa AG hi leswaku hikwalaho ka switsundzuxo leswi nga landzeleriwangiki ku tirhisa swibumabumelo swa hofisi ya yena, "vutihlamuleri bya mfumo wa miganga eka malawulelo ya timali na matirhelo byi ya emahlweni byi nyanya ku onhaka".

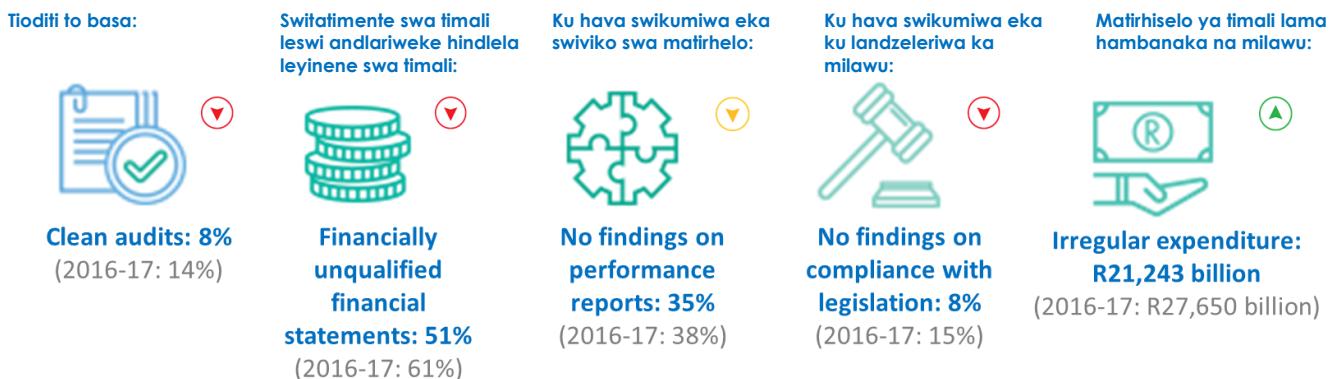
Xiviko lexi xi longoloxela leswi landzelaka tanahi swikombokulu swa vutihlamuleri byi nyanyaka ku onhaka eka lembe leri nga eku kambisisiweni:

1. Mivuyelo ya oditi yi tlhelele endzhaku naswona matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tshama ya ha ri ehenhla

Oditara-Jeneralwa Afrika-Dzonga (AGSA) u odite 257 wa timasipala na 21 wa mavandla ya timasipala eka lembeximali ra 2017-18.

Ku tiyisisa leswaku ku na vuolovi byo vika na swihungwana leswi pakansiwaka, xiviko lexha ku vaka kona xi kongomisa eka timasipala ntsena. Mivuyelo ya mavandla ya timasipala ya katsiwile eka swiengetelwa swa xiviko (leswi kumekaka eka www.agsa.co.za).

Girafu leyi nga laha hansi yi nyika nkomiso hilaha timasipala (etikweni hinkwaro) ti tirheke hakona eka swiyenge swa oditi swo hambarahambana:

Ku tlhelela endzhaku ka mivuyelo ya oditi ko angarhela

Ehenhla ka timasipala leti oditiweke, mivuyelo ya oditi ya 63 wa tona yi tlhelela endzhaku loko letiya ta 22 yi antswile. Ko va ntsena 18 wa timasipala ti koteke ku humesa switatamente swa timali swa risima na swiviko swa matirhelo, xikan'we na ku va ti landzelele milawukulu hinkwayo, hikwalaho ka sweswo ti kumeke oditi yo basa. Leswi i ku tlhelela endzhaku kusuka eka 33 wa timasipala leti ti kumeke tioditi to basa eka lembe leri nga hundza.

Risima ra xiyimo xa le hansi ra switatamente swa timali na swiviko swa matirhelo

Makwetu u hlamusela leswaku switatamente swa timali swo tshembeka na swiviko swa matirhelo i swa nkoka ku endla leswaku ku va na vutihlamuleri na nkavuciva eka mfumo. U paluxa leswaku timasipala to tala ta ha ya emahlweni ti hluleka eka swiyenge leswi.

U vule leswaku: "Mihlahluvo leyi andlariweke hindlela leyinene eka switatamente swa timali a yi lo hunguteka kusuka eka 61% kufika eka 51% ntsena, kambe risima ra switatamente swa timali leswi hi nyikiweke swona eka ku swi odita a ri nyanye ku biha n'wexemu. Ko va ntsena 19% ta timasipala ti koteke ku hi nyika switatamente swa timali swi ri hava swihoxo swo tivikana." Makwetu u engetela leswaku swiviko swa matirhelo swa 65% ta timasipala leti ti humeseke swiviko swoleswo a swi ri na swihoxo swo tivikana naswona a swi nga khorwisi hi ku ringanelia eka khansele kumbe vaaki ku swi tirhisa," ku vula AG.

Levhele ya le henhla ya ku nga landzeleriwi ka milawukulu ya mafumelo kusukela hi 2011-12

AGSA yi vike ku nga landzeleriwi ko tivikana ka milawukulu eka 96% ta timasipala, ntlakuko kusuka eka 85% eka lembe leri nga hundza. Timasipala leti nga na swikumiwa

swa ku landzeriwa ka milawu ko tivikana eka malawulelo ya nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri ti tlakukile kusuka eka 72% kufika eka 81%. Havumbirhi bya leti i tinhlayo ta tiphesente ta le henhlahenhlta ku nga landzeleriwi ka milawu leti AGSA yi ti vikeke kusukela hi 2012-13.

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tama ya ha ri ehenhla, kambe ya le hansinyana eka ya lembe leri nga hundza.

Makwetu u vika matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu lama ya tamaka ya ha ri ehenhla, kambe ya yile ehansinyana kusuka eka R29,7 wa tibiliyon endzhaku ka R25,2 wa tibiliyon endzhaku ka vuhenhla lebyi nga si tshamaka byi va kona eka lembe leri nga hundza.

U vula leswaku ntsengo lowu vikiweke wu katsa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya R4 wa biliyoni eka timasipala letiya tioditi ta tona ti nga hetiwangiki hi siku ro hetelela ra xiviko lexi.

“Ntsengo wu nga ha va ehenhlanyana, tanihileswi 46% ta timasipala ti nga vaka ti nga fikelelangi eka mpaluxo lowu nga hetiwangiki wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu kumbe ya paluxiwile eka switatimente swa timali leswaku a ti nga wu tivi mpimo hi vutalo wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu,” a hlamusela.

Eka ntsengo hinkwawo, R17,3 wa tibiliyon (81%) ta matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu a ya fambelana na tihakelo leti byarhiweke hi 2017-18 – leswi yimelaka 5% ta mpimanyeto wa matirhiselo ya timali ya mfumo wa miganga. Ntsengo lowu wu katsa R6,4 wa tibiliyon eka tihakelo leti humesiweke eka tikontiraka leti nyikiweke hindlela leyi hambanaka na milawu eka lembe leri nga hundza – loko ku nga landzeleriwi ka milawu ku nga lavisisiwa naswona ku nga tsetseleriwangi, tihakelo eka tikontiraka leta malembenyingi ti ya emahlweni ti voniwa na ku paluxiwa tanahi matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu.

Ku hwela eka ku andlariwa ka swiviko swa lembe na lembe eka tikhansele

Nawu wa Malawulelo ya Timali ta Masipala (MFMA) wu lawulela leswaku timasipala ti fanele ku rhumela swiviko swa tona swa lembe na lembe eka tikhansele ta tona ta timasipala to hambanahambana. AG yi vika leswaku hi kwalomu ka 31 Mudyaxihi 2019, ehenhla ka tioditi hinkwato leti hetiweke, ko va ntsena timasipala eGauteng, KwaZulu-Natal, Mpumalanga na Kapa-N'walungu ti landzeleleke hi vutalo xinawana xa MFMA – hinkwato ti tsarisile 100% ta mpimo wa ku andlala.

Swifundzakulu leswi landzelaka swi na timasipala leti ti nga andlalangiki swiviko swa tona hi kwalomu ka 31 Mudyaxihi 2019:

- N'walungu-Vupeladyambu na Kapa-Vuhumadyambu ti na masipala wun'we ha xin'we lowu nga andlalangiki
- Timasipala timbirhi ha xin'we a ti andlalangi ta Limpopo na Kapa-Vupeladyambu
- Free State yi na timasipala tinharhu leti a ti nga si andlala.

"MFMA yi lawulela leswaku magoza ya fanele ku tekiwa hi mufambisi wa masipala kumbe meyara eka swiyimo leswi masipala wu nga kotiki ku fikelela swilaveko ku andlala xiviko xa wona eka khansele. Ku yisa emahlweni, Nawu lowu wu tlhela wu havexerisa AGSA matimba ku rhumela switatimente swa timali na xiviko xa oditi ya masipala hi ku kongoma eka khansele ya masipala, Vutamelankwama bya Rixaka, vutamelankwama bya xifundzakulu lexi faneleke, MEC loyi a nga na vutihlamuleri bya mfumo wa miganga eka xifundzakulu lexi na xiyenge lexi lawuleriweke xih kumbe xihi xa mfumo, loko meyara yi tshuka yi hluleka ku andlala xiviko xa lembe na lembe xa masipala," AG yi tsundzuxa.

2. Mpumaleko wa switandzhaku eka mihambuko na ku hambana na milawu

Xiviko xi paluxa leswaku swibumabumelo leswi endliemeke hi hofisi ya Makwetu eka vurhangeri bya mfumo wa miganga n'wexemu ku tiyisia leswaku maendlelo ya masungulo ya kona, hikwalaho ka sweswo ku antswisa vutihlamuleri na mivuyelo ya oditi, a swi kumangi nkongomiso wa miehleketo lowu lavekaka eka timasipala to tala. Naswona hi xitalo a ku ri hava switandzhaku eka lavaya va onheke milawu leyi nga kona, tanihilaha swi kombisiweke hakona eka swikumiwakulu laha hansi:

Ku hluleka ku lavisia swikumiwa

Swikombelo swo fanana na ku va swo phikelela swa hofisi ya oditara eka vurhangeri bya mfumo wa miganga ku tirhisa switandzhaku eka mihambuko na ku hambana na milawu ko tivikana a swi landzeleriwangi. AG yi vika ku nga landzeleriwi ko tivikana ka milawu eka ku tirhisa switandzhaku eka 60% ta timasipala – ntlakuko kusuka eka 54% eka lembe leri nga hundza.

Ku hluleka ku teka goza eka swikumiwa

Tioditara ti kume leswi landzelaka:

- Ntsengo hinkwawo wa 74% wa timasipala a ti landzelelerisangi hi ku ringanela swiehleketeriwa swa matikhomelo yo homboloka ya vumbabva bya swa timali na nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri, naswona 45% wa timasipala a ti ri hava

tindlela leti lavekaka hinkwato ta ku vika na ku lavisia mihambuko na vumbabva lebyi nga tshukaka byi va kona.

- Vulandzelerisi lebyi nga enelangiki byi tlhele byi tikomba eka timasipala nakambe ku va ti nga langutisisi hi ku ringanel a eka swikumiwa swa malawulelo ya nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri na swikombo swa vumbabva na matikhomelo lama nga lulamangiki lama ya nga endlekaka lama hofisi ya Makwetu yi ma vikeke na ku bumabumela leswaku ya lavisisiwa. "Kutlula hafu ya timasipala a ti lavisisangi swihi kumbe swihi swa swikumiwa leswi vikiweke. Laha vulavisi byi veke kona, 34% ta timasipala ti hluleke ku ololoxa hinkwaswo swa swikumiwa leswi hindlela leyi enerisaka," ku vula AG.
- Eka 62% ta timasipala, khansele yi hluleke ku endla vulavisi lebyi lavekaka eka swiyimo hinkwaswo swa matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki, lama hambanaka na milawu na lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu lama vikiweke n'wexemu – ku tlhelelanyana endzhaku kusuka eka 60% n'wexemu.

AG yi ye emahlweni yi lemuka, "magoza yo ringanel a na wona a ya tekiwangi ku vuyisa, ku herisa, ku pasisa kumbe ku tsetselela matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki, lama hambanaka na milawu na lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu tanihilaha swi laviwaka hakona hi milawu. Hikwalaho ka sweswo, nsalo wa ku hela ka lembe wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu lowu hlengeletaneke emalembeni lamo tala naswona ku nga tirhaniwangiki na wona wu endlile R71,1 wa tibiliyon, loko wa matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki wu vile R46,2 wa tibiliyon, kasi lowuya wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu na lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu wu vile R4,5 wa tibiliyon".

3. Mbangu lowu tikaka hindlela leyi engetelaka wa ku odita

AG yi boxe xivilelo xa yona hi mayelana na ku tikeriwa loku yaka emahlweni loku langutaneke na swipano swa yena swa oditi loko ku endliva ntirho wa oditi.

"Mbangu wa oditi wu vile wo tshwukiselana mahlo swinene ku ri na nkaneto lowu tlakukeke wa swikumiwa swa oditi na swivulavula swo homboloka laha tipurosese ta oditi na swikongomelo swa swipano swa hina swa oditi swi konanisiweke," ku vula Makwetu. U tlhela a boxa leswaku eka timasipala tin'wana, ntshikelelo wu vekiwile

ehenhla ka swipano swa oditi ku cinca mahetelelo ntsena ku papalata mivuyelo ya oditi yo homboloka kumbe mpaluxo wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu, ku ri hava swivangelo swo ringanelo. Swiyimo swo chavisiwa na ku chuhisiwa ka tiuditara ta hina na swona ku hlanganiwile na swona eka swo tala swa swifundzakulu," ku paluxa AG. U ye emahlweni a paluxa leswaku ntolovelu wa ku nga anguli eka swibumabumelo swa oditi a wu lo khumba ntsena hofisi ya yena, kambe sweswi se wu khapele eka vatlangaxiave va vutihlamuleri van'wana lava nga endzeni ka timasipala - vo tanishi tiyuniti ta oditi ta le ndzeni, tikomiti ta oditi na tikomiti ta tiakhawunti ta mfumo wa masipala.

"Eka timasipala tin'wana, swibumabumelo swa vatlangaxiave a swi tirhisiwangi. Leswi swi endleke swi ti tikela ku va na nhlohlotelu lowunene eka mivuyelo ya oditi. Swi tlhela swi va swa nkoka ku tekela enhlokweni leswaku timasipala tin'wana a ti tirhisangi minonganoko leyi sunguriweke hi vutamelankwama na tindzawulo ta mafumelo ya ntirhisano ku hlohlotelu mivuyelo ya oditi leyinene na mapfhumba ya mphakelo wa vukorhokeri. Timasipala tin'wana a ti angulangi eka mapfhumbakulu ya nseketelo ya tindzawulo leti lama kongomisiweke eka ku antswisa mafumelo eka mfumo wa miganga hi ku angarhela na le ka timasipala leti kayakayaka hi ku kongoma," a ngetela.

Makwetu u tshikelele leswaku vurhangeri byi fanele ku veka thoni ya vutihlamuleri, naswona loko mivuyelo ya oditi yi nga ri tanihilaha yi naveriwaka hakona, swa antswa matimba ya fanele ku kongomisiwa eka ku tirhana na ku ya ehansi ka sisteme loku kumiweke ematshan'weni ya ku sindzisa tiuditara ku cinca mahetelelo ya tona.

Ntshikelelo wo homboloka wa mihluleko ya vutihlamuleri ehenhla ka vutomi bya vaaki

Mihluleko ya vutihlamuleri eka mfumo wa miganga yi na nhlohlotelu wa homboloka eka vutomi bya vaakatiko, ku lemukisa Makwetu.

"Laha ku nga hava vutihlamuleri, timasipala ta kayakaya kumbe ta hluleka ku fikelela swikongomelo swa tona. Hikokwalaho leswi swi khumba vaakatiko lava va tshembelaka eka timasipala ku kuma mphakelo wa vona wa vukorhokeri."

Tioditi ta AGSA ti kombise swiyengekulu swimbirhi swa ntshikelelo ku nga:

- Rihanyu ra swa timali ra timasipala
- Mphakelo na nhlayiso wa swimakiwakulu swa masipala

Swikombiso swa hilaha mihluleko ya vutihlamuleri yi khumbaka hindlela yo homboloka hakona vutomi bya vaakatiko swi katsa:

Rihanyu ra swa timali ra timasipala

Ku nga koti ku londza swikweleti kusuka eka vatirhisi va masipala swi tele swinene. Eka swiyimo leswi, a swi siveleki leswaku timasipala ti ta kayakaya ku ringanisa tibuku ta tona. Eka ntsengo hinkwawo, 34% ta timasipala ti paluxe matirhiselo ya timali lama ya hundziseke malinghena (nkayivelo) ya tona – nkayivelo hinkwawo wa timasipala leti wu fike eka ntsengo wa R5,6 wa tibiliyon.

Swikarhato swa timali swa mfumo wa miganga na swona swi tshikelele swinene vakolotisi va masipala. Ntshikelelo wa nkavuswikoti wa ku hakela vakolotisi wu vile na vumbhoni lebyikulu eka mitsengo leyikulu leyi kolotiwaka eka mphakelo wa gezi na mati eka Eskom na tibodo ta mati, hi ku hambanahambana ka tona.

Ntlhanu wa swifundzakulu swi angule eka mikitsinkitsi ya swa timali leya ha riki endleleni hi ku tirhisa mphalalo wa xifundzakulu hi ku veka ntsengo hinkwawo wa 18 wa timasipala ehansi ka mafambiselo.

AG yi boxe leswaku: "Loko tlilayimente ya ikhonomi ya xiyimo xa le hansi yi tirha xiave eka ku nyanya ku onhaka ka rihanyu ra swa timali ra timasipala, to tala to ka ti nga lawuli timali ta tona kahle hilaha a ti fanele ti endla hakona. Tanihi xikombiso, hi le ku vikeni ka matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu lama ya endleke ntsengo wa R1,5 wa tibiliyon eka lembe leri nga eku kambisisiweni. Leswi kahlekahe i mali leyi lahlekeke. Ndzhaleko wa R1,6 wa tibiliyon lowu kotekeke wa vuvekisi lebyi endliweke na VBS Mutual Bank na wona wu tsanisile hindlela yo tivikana xiyimo xa swa timali eka 16 wa timasipala leti khumbekaka, naswona wu vile na nhlohlotel eka mphakelo wa tiphurojeke ta swimakiwakulu na nhlayiso."

Mihluleko eka nhluvukiso na nhlayiso wa swimakiwakulu

Nakambe tioditi ta AGSA ti kumile mihluleko yo tala eka nhluvukiso na nhlayiso wa swimakiwakulu hi timasipala. Leswi swi katse ntirhiso wutsongo wa timali ta nhlayiso, ku hlwela eka ku hetiwa ka tiphurojeke, na ku nga landzeleriwi ka milawu ya malawulelo ya nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri.

Makwetu u tshahe tanihi xivilelokulu "mpfumaleko wa nkongomiso wa miehleketo eka swimakiwakulu swa mati na nkululo". U vule leswaku xiyimo xa swimakiwakulu swa mati na/kumbe nkululo a xi nga hlahluiwangi hi 32% ta timasipala leti nga na vutihlamuleri

bya mati na nkululo; naswona kwalomu ka hafu a ti ri hava tipholisi ta nhlayiso. "Hikokwalaho a hi leswi swi nga languteriwangiki, leswaku 39% ta timasipala leti ti nga paluxangiki milahleko ya tona ya mati ti vike milahleko ya kutlula 30%, leswi vangeke ndzahleko wo angarhela wa R2,6 wa tibiliyoni."

U tlhele a kombisa leswaku nhlayiso wa magondzo a wu kumangi nkongomiso wa miehleketo lowu faneleke, laha xiymo xa magondzo xi nga hlahluiwangiki hi 23% ta timasipala leti nga na vutihlamuleri bya magondzo na 41% ti ri hava kungu ra nhlayiso wa magondzo.

Laha hansi ku na swikombiso swa mihluleko ya vutihlamuleri eka swimakiwakulu swa masipala:

- Metsimaholo – rivala ra swa mitlangu ra Oranjeville (Free State)**

Ku akiwa ka rivala ra swa mitlangu ra Oranjeville a swi pimanyeteriwile ntsengo wa R21,9 wa timiliyoni. Masipala lowu wu firhisile R21,7 wa timiliyoni hi mayelana na phurojeke ley, leswi ku nga 99,1% ta ntsengo lowu pimanyeteriweke. A swi kotangi ku tiyisisiwa leswaku vukorhokeri hakunene byi phakeriwile bya mitsengo ley hakeriweke tanihileswi, handle ka fense, ku nga hava swivumbeko swa miako leswi a swi vonaka hi nkarhi wo endzela ndhawu.

- Mafikeng – ku antswisiwa ka switarata swa First na South (N'walungu-Vupeladyambu)**

Phurojeke ley yi hlwerile ku hetiwa hi tsevu wa tin'hweti, ngopfungopfu hikwalaho ka mpfumaleko wa vuhananganisi na vutirhisani exikarhi ka vatlangaxiave vo hambanahambana ku katsa na masipala, injhiniyara yo tsundzuxa, n'watikontiraka, mukhanselara wa wadi na vaakandhawu.

Hi nkarhi wo endzela, tiuditara ti tlhele ti vona leswaku mpfhuka wa xiviri wa gondzo lowu hetiweke a wu ri ehansi ka lowu wu vuriweke eka kontiraka. Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya R4,2 wa timiliyoni ya byarhiwile eka phurojeke ley.

- Xifundzatsongo xa Mopani – ku siviwa na ku endliwa ka tisayizi hi vuntshwa ta tiphayiphi ta semendhe ta asibesitosi eLulekani (Limpopo)**

Phurojeke a yi ri na siku ro heta leri kunguhatiweke ra 30 Khotavuxika 2018, leri ri pfuxetiweke kuya eka 15 Sunguti 2019 hikwalaho ka ku hlwela eka tipurosese ta maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri leswi swi vangeke ku va phurojeke ley ku va yi nyikiwa kwahalaya kuheleni ka lembe. Hi ku engetela, masipala a wu landzelelangi milawu ya malawulelo ya nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri, tanihileswi komiti ya vuahluri bya bidi ley yi nyikeke sagwati leri a yi nga vumbiwangi kahle.

Swivangelo swa mihluleko ya vutihlamuleri

Xiviko xa AG xi kombisa leswi landzelaka tanahi swin'wana swa swihoxaxandlakulu eka mihluleko ya vutihlamuleri na ku tlhelela endzhaku eka mivuyelo ya oditi:

- Vurhangeri, vufambisinkulu na tiofixiyali va hlulekile ku tumbuluxa, ku tirhisa na ku veka tihlo tisisiteme leti tirhaka hindlela leyi vuyerisaka na tiphurosese ta xilawuri xa le ndzeni, ku katsa na goza ro lulamisa.
- Swivandla leswi pfulekeke na nkatshamiseko eka swiyimokulu swi nonokisile miantswiso ya xisisitematiki na ku va leyi tshinyiweke naswona yi khumbe vuswikoti bya tikhansele ku endla vanhu va tihamulela.
- Tiofixiyalinkulu leti pfumalaka swikili na vuswikoti lebyi faneleke eka ku vikiwa ka swa timali swi vange ku tshembela kutlula mpimo eka vatsundzuxi naswona swi vile na nhlohloteloo wo homboloka eka makunguhatelo ya swa timali, ku hlayiswa ka tirhekodo na mavikelo.
- Ku nga ringanelangi kumbe mpfumaleko wa tiphurosese ta nkambiso na vuvekatihlo xikan'we na tiofixiyali leti nga endliliki ti tihamulela eka matirhelo ya xiymo xa le hansi.
- Tiofixiyali leti pfumalaka swikili leswi faneleke, vuswikoti kumbe ntwisiso lowu faneleke wa swilaveko swa vufambisi na mavikelo swa vuxokoxoko bya matirhelo.
- Vurhangeri na tiofixiyali ta masipala va tsan'wile hi mavomu kumbe hi vusopfa mitirho ya vona naswona a va landzelelangi milawu, leswi ku nga tirhaniwangiki na swona hindlela leyi fikisaka eka xiboho hi ku tirhisa tindlela ta ku tirhisa switandzhaku eka miambuko.

B. Mivuyelo ya oditi leyi vonaka xikan'wekan'we

Eka tioditi ta yona ta lembe na lembe, AGSA yi kambela swiphemu leswi landzelaka:

- Maandlalelo lamanene na ku nga vi kona ka vuxokoxoko byo hoxeka byo tivikana eka switatimente swa timali
- Vuxokoxoko bya matirhelo byo tshembeka na ku khorwisa eka swivangelo swa ku vika eka swikongomelo sa matirhelo leswi rrangeke swi vekiwa
- Ku landzeleriwa ka milawu leyi fumaka timhaka ta timali

Mihlangano leyi oditiweke yi fikelela oditi yo basa loko switamente swa yona swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, ku ri hava swikumiwa swa oditi hi mayelana na ku vika eka swikongomelo leswi rrangeke swi vekiwa na ku landzeleriwa ka milawu.

Mpimanyeto wa matirhiselo ya timali ya mfumo wa miganga hinkwawo hi 2017-18

Mpimanyeto wa matirhiselo ya timali eka xiyenge xa masipala hi 2017-18 a ku ri R376,49 wa tibiliyon. Timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi yo basa ti yimela R9,51 wa tibiliyon (3%) ta ntsengo lowu, loko letiya ti nga na mihlahluvo leyi switamente swa timali swi andlariweke hindlela leyinene ti yimela R237,44 wa tibiliyon (62%). Timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi leyi switamente swa timali swi nga andlariwangiki hindlela leyinene ti vumba R77,48 wa tibiliyon (17%) ta mpimanyeto hinkwawo, kasi letiya ti nga na mihlahluvo ya oditi leyi switamente swa timali swi andlariweke hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota na leyi oditara yi nga nyikiki nhlahluvo ti yimela R23, 62 wa tibiliyon (6%). Timasipala leti nga na mihlahluvo leyi nga si endliwaka ti vumba R28,44 wa tibiliyon (2%) ta mpimanyeto wa matirhelo ya timali hinkwawo.

Mfambomfambo eka mivuyelo ya oditi ya timasipala

Ko va ntsena kaye wa swifundzakulu ti veke na timasipala leti nga tioditi to basa, tanihilaha swi kombisiweke hakona laha hansi:

Nkomiso lowu nga laha hansi wu kombisa hilaha swifundzakulu swo hambanahambana, ni malongolokelo ya alifabete, swi tirheke hakona eka lembe leri nga eku kambisisiweni:

Kapa-Vuhumadyambu

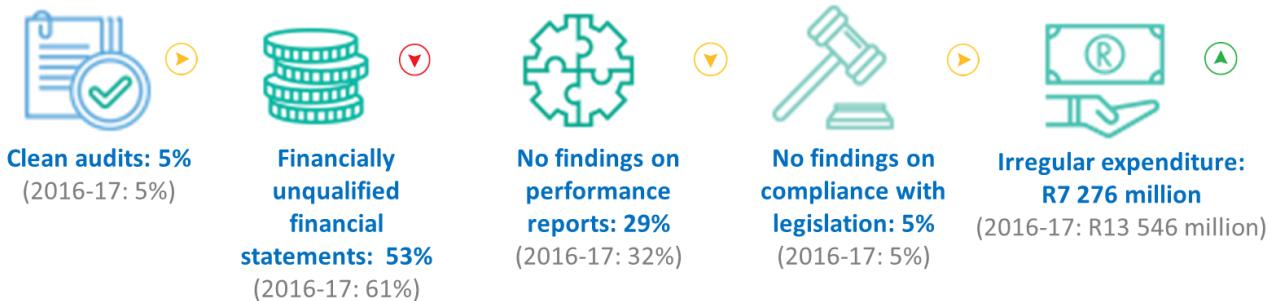
Mivuyelo ya oditi ya swifundzakulu yi komba ku tlhelela endzhaku ka nsalo, loku vumbiwaka hi ntlhanu wa ku tlhelela endzhaku na mune wa miantswiso. Nhlayo ya timasipala leti kumeke mihlahluvo (leyi switatamente swa timali swi nga andlariwangiki hindlela leyinene, leyti switatamente swa timali swi andlariweke hindlela yo biha leyti hambanaka na milawu ya tinkota kumbe leyti switatamente swa timali swa yona oditara yi nga nyikiki nhlahluvo) yi tlakuke kusuka eka 39% eka lembe leri nga hundza kufika eka 47% eka lembe leri nga eku kambisisiweni.

Rihanyu ra swa timali ro angarhela ra timasipala eka xifundzakulu lexi ri tlhelele endzhaku, tanihileswi 76% ta timasipala ti veke na swikombo swa rihanyu ra swa timali ro vilerisa kumbe leri laveke mphalalo, loko ku fananisiwa na 66% eka lembe leri nga hundza. Eka timasipala leti, 29% (2016-17: 21%) ti langutane na mitlhontlho ya nkhuluko wa timali na ntirhiseko yo tivikana, leyti yi tshikeleriweke eka swiviko swa tona swa oditi.

AG yi hoyozele timasipala leti nga eka xifundzakulu lexi ku va ti tirhisile 96% ta timali ta nhlayiso leti nga na swipimelo leti ti averiweke eka nhluvukiso wa swimakiwakulu.

Ku va xifundzakulu xi antswisa mivuyelo ya xona, Makwetu u tsundzuxa leswaku "vurhangeri bya xipolitiki na mafambiselo byi fanele ku tikarhatela ku tumbuluxa ntolovelio lowu wu nga ta vanga mfumo wa miganga lowu angulaka na ku va na vutihlamuleri. Thoni leyti nga ehenhla ku fanele ku va ku kongomisa eka vurhangeri bya matikhomedonene na mafumelo lamanene, leswi seketeriwaka hi mafambiselo lama nyikiweke vuswikoti swinene na ntshikelelo eka ku pfala swiave swa mufambisi wa masipala na muofisirinkulu wa tinkota hi vanhu lava nga na vuswikoti hi xikongomelo xa ku kondletela ntshamiseko".

Girafu leyti nga laha hansi yi nyika nkomiso hi ku angarhela wa hilaha xifundzakulu xi tirheke hakona eka swiyenge swa oditi swo hambanahambana:

Free State

AG yi tlhele yi boxa xivilelo xa yona hi mayelana na xiyimo xa timasipala leti nga eka xifundzakulu lexi yi ri karhi yi tekela enhlokweni, hi xiphemu, leswaku: "Mbangu wa mfumo wa miganga wa Free State wu kombise ntshoveko wa makumu eka swilawuri swa le ndzeni tanihileswi vurhangeri bya xipolitiki na mafambiselo, hi ku engeta nakambe, byi kombiseke ku antswisa vutihlamuleri bya byona bya malawulelo ya timali na matirhelo.

"Vurhangeri a byi tirhisangi xibumabumelo xa hina ku tiyisisa leswaku ku na ntshamiseko na ku pfariwa ka swivandla leswi pfuleleke eka swiyimokulu, hambiloko ku ri na vutiboheleri bya byona ku endla tona. Leswi swi vange ku nyanya ku onhaka ko tivikana ka mivuyelo ya oditi ya timasipala, mphakelo wa vukorhokeri na rihanyu ra swa timali. Levhele leyi lavekaka ya vuangameri hi vanyiki va ntiyisiso hinkwavo lava nga eka xifundzakulu lexi a yi nga ri kona eka timasipala to tala naswona ha kanakana loko ku ri na hiseko wa xipolitiki ku endla leswi nga lulama eka xivangelo lexi nga lulama, ngopfungopfu hikwalaho ka nghenelelo wa xipolitiki lowu wu onhaka mafumelo lamanene."

Makwetu u vula leswaku nkitsinkitsi wa swa timali lowu nga eka xifundzakulu lexi se wu hundzuka xivilelo xa nkoka swonghasi. "Hambileswi timasipala tin'wana ti vekiweke ehansi ka mphalalo wa xifundzakulu, leswi a swi vuyerisangi, tanihileswi vuyisekamahlweni bya swa timali bya timasipala leti byi nga antswangiki. Timasipala to tala leti nga eka xifundzakulu lexi ti fikelerile mphalalo lowu bohaka hi vurhangerinkulu bya xifundzakulu, lowu tirhisiwaka loko masipala wo karhi wu ri eka nkitsinkitsi wa swa timali wo tivikana naswona ti le ku onheni hindlela yo tivikana miboheko ya tona ku nyika vukorhokeri bya masungulo kumbe ku fikelela vutiboheleri bya tona bya timali; hambiswiritano, ku hava goza leri nga na xiboho ri tekiwaka hi vurhangeri bya xifundzakulu ku tirhisa swinawanawana swa vumbiwa. Hikwalaho ka sweswo, rihanyu ra swa timali ri yile emahlweni ri nyanya ku onhaka kusuka eka xiyimo xa xikweleti xa nkarhi wa sweswi xa nsalo (laha swikweleti xa nkarhi wa sweswi swi hundzaka rifuwo ra nkarhi wa sweswi) ra R4,8 wa tibiliyon i eka lembe leri nga hundza kufika eka R6,1 wa tibiliyon i nan'waka."

Clean audits: 0%
(2016-17: 0%)

Financially unqualified financial statements: 14%
(2016-17: 71%)

No findings on performance reports: 7%
(2016-17: 21%)

No findings on compliance with legislation: 0%
(2016-17: 0%)

Irregular expenditure: R913 million
(2016-17: R677 million)

Gauteng

Mfumo wa miganga wa Gauteng wu hlayise mivuyelo ya wona ya oditi hi 2017-18 ku ri na masipala wun'we lowu kumeke oditi yo basa. Nxopaxopo wa mivuyelo ya oditi a yi katsi Emfuleni, lowu mbuyelo wa oditi ya wona a yi nga si hetisiwa hi siku leri nga enawini hikwalaho ka swivilelo swa vuhlayiseki endhawini ya masipala, leswi swi vangeke ku yimisiwa nkarhinyana ka phurosece ya oditi. AG yi hoyozela Midvaal eka ku hlayisa mbuyelo wa oditi yo basa emalembeni ya ntshanu lama nga hundza. "Tanihilaha swi kombisiweke hakona emalembeni lama nga hundza, leswi a swi vangiwa hikwalaho ka ku va masipala wu amukerile na ku tirhisa maendlelo lamanene yo tala, yo tanihi ku veka tihlo ka ha ri na nkarhi ku tirhisiwa ka makungu ya matirhelo ku tiyisisa leswaku mikayiveloy ya swilawuri swa le ndzeni ya lulamisiwa na ku tirhisa switandzhaku hindlela leyi vuyerisaka. Loko maendlelo yalawo ya endliya hi vuntshwa eka xifundzakulu hinkwaxo, mivuyelo ya oditi yi tala ku antswa swinene ku ya emahlweni."

Makwetu u tlhele a hoyozela timasipala ta xifundzakulu eka kuma 100% ta nhlahluvo lowu switatimente swa timali swi andlariweke hindlela leynene emalembeni manharhu lama nga hundza. Gauteng yi tlhela yi va xifundzakulu xi ri xoxe lexi nga hava mihlahuvo leyi switatimente swa timali leswi nga andlariwangiki hindlela leynene kumbe leswi oditara yi nga nyikiki nhlahluvo. Hambiswiritano, risima ra switatimente swa timali tanihilaha swi rhumeriweke hakona emasungulweni ku ya oditiwa ri tlhelele endzhaku, tanihileswi ku ngo va ntsena 30% wa timasipala (2016-17: 40%) ti rhumeleke switatimente swa timali leswi nga hava vuxokoxoko byo hoxeka lebyi nga hloholotelaka vatirhisi.

Clean audits: 9%
(2016-17: 9%)

Financially unqualified financial statements: 100%
(2016-17: 100%)

No findings on performance reports: 50%
(2016-17: 40%)

No findings on compliance with legislation: 10%
(2016-17: 10%)

Irregular expenditure: R3 246 million
(2016-17: R3 522 million)

KwaZulu-Natal

Mivuyelo ya oditi yi yile emahlweni yi nyanya ku onhaka eka lembe ra vumbirhi endzhaku ka nhlawulo na ku thoriwa ka vurhangeri bya xipolitiki na mafambiselo lebyintshwa eka xifundzakulu. Mivuyelo yi komba ku tlhelela endzhaku ko angarhela ka nsalo eka timasipala ta kaye kusukela lembe leri nga hundza, leswi swi komba 14 wa ku tlhelela endzhaku na ntlhanu wa miantswiso. A ku ri na ku ya ehansi ko tivikana eka timasipala to tala leti nga na mihlahluvo ya oditi leyi kombisaka leswaku switatamente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene ku ri hava swikumiwa (tioditi to basa) kusuka tsevu kufika eka n'we; na ntlakuko eka timasipala to tala leti nga mihlahluvo ya oditi leyi cinciwekenyana (switatamente leswi nga andlariwangiki hindlela leyinene, switatamente leswi andlariweke hindlela yo biha leyi hambanaka na milawu ya tinkota na switatamente leswi oditara yi nga nyikiki nhlahluvo) kusuka eka 14 kufika eka 18.

“Nakambe hi kumile na ku vika leswaku vurhangeri swin'we na vufambisi byi nonokile ku angula, kumbe a byi angulangi naswitsanana, eka swikombo swa nxungeto swo lemukisa ka ha ri emasungulweni na swibumabumelo leswi hi swi tivisaka nkarhi na nkarhi hi nkarhi wa mivulavurisano ya hina. Swilawuri swa le ndzeni swa nkoka swonghasi swi tsan'wiwile. I swa nkoka ku tlhela ku tekeriwa enhlokweni leswaku tilevhele ta nkkelano, nchuhisetano na nchavisetano, xikan'we na swivulavula swo homboloka na ku tshwukiselana mahlo, swi tlakukile hi nkarhi wa swiyenge swa ku tirha na ku vika swa tiiditi ta hina, tanihileswi vurhangeri na vufambisi a byi ri ehansi ka ntshikelelo ku fikelela mivuyelo ya oditi yo antswa. Swiphemu leswi swi ri karhi swi fambisana na mitlakuko eka mikombiso yo vilela ya mphakelo wa vukorhokeri swi endle xivandla xa oditi xi pfilungana na ku tlhontla eka swipano swa hina swa oditi,” ku paluxa AG.

“Yo tala ya mitlhontlo leyi nga eka mfumo wa miganga hinkwawo i yikulu naswona yi lava nkongomiso wa miehleketo na xitshunxo xa nkarhi wo leha. Hi ku ringana, ku na swihoxo swa masungulo leswi mikarhi yin'wana swi nga tekeriwiki enhlokweni, leswi swi nga lulamisiwaka hi ku olova na hi ku hatlisa hi ku tirhana na swiphemu swo aka swa sisiteme yo tivikana ya xilawuri xa le ndzeni,” Makwetu a tsundzuxa.

Clean audits: 2%
(2016-17: 11%)

Financially unqualified financial statements: 65%
(2016-17: 73%)

No findings on performance reports: 40%
(2016-17: 48%)

No findings on compliance with legislation: 4%
(2016-17: 12%)

Irregular expenditure: R2 943 million
(2016-17: R2 333 million)

Limpopo

Timasipala eLimpopo ti tsarise antswisononyana eka mivuyelo ya oditi yo angarhela hi 2017-18 ti ri na antswiso lowu nga sala wa timasipala timbirhi. Hambiswiritano, antswiso lowu a wu leteriwa hi mutsundzuxi ku nga ri hikwalaho ka matshalatshala ya nhlanganelo hi vurhangeri ku tirhana na mikayivelo ya swilawuri swa le ndzeni.

“Hikwalaho ka mivuyelo ya oditi leyi antswisiweke hi 2015-16, leyi na yona a yi leteriwa hi mutsundzuxi, hi lemukisile ehenhla ka ku tshembela ktlula mpimo eka vatsundzuxi leswi swi vekaka vuyisekamahlweni bya mivuyelo ya oditi leyi antswisiweke enxungetweni. Swilemukiso swa hina a swi tekiwangi swi ri swa nkoka naswona hikwalaho ka sweswo hi 2016-17 antswiso lowu a wu yisekangi emahlweni, tanihileswi mivuyelo ya oditi yo angarhela yi tlheleleke endzhaku.

“Hi tlhela nakambe hi khutaza vurhangeri lebyi nga eka xifundzakulu lexi ku tiyisa leswaku ntoloveloo wa vutihlamuleri wu byariwa na leswaku tilevhele hinkwato ta vufambisi na vurhangeri ti amukela vutihlamuleri bya ku antswisa mivuyelo ya oditi. I swa nkoka swonghasi leswaku tikomiti ta tiakhawunti ta mfumo wa timasipala na tikhansele ta timasipala ti va na vuswikoti byo ringanelo, ngopfungopfu eka xiyenge xa vulandzelelanawu, ku tirha swiave swa vuangameri hindlela leyi vuyerisaka ku sivela xiyimo laha timasipala ti byarhaka milahleko ya timali leyi nga fanelangiki, yo tanihku endla vuvekisi lebyi nga riki enawini. Thoni yi fanele ku vekiwa ehenhla (hi vafambisinkulu, vafambisi va timasipala na timeyara) leswaku ku hava nkondzelelo naswitsanana eka matirhelo ya xiyimo xa le hansi na mihambuko. Leswi a swi nga to antswisa ntsena mivuyelo ya oditi, kambe swi ta va na nhlohloteloo lowunene eka mphakelo wa vukorhokeri na wona.”

Clean audits: 0%
(2016-17: 0%)

Financially
unqualified
financial
statements: 31%
(2016-17: 33%)

No findings on
performance
reports: 8%
(2016-17: 12%)

No findings on
compliance with
legislation: 0%
(2016-17: 0%)

Irregular expenditure:
R1 063 million
(2016-17: R1 879 million)

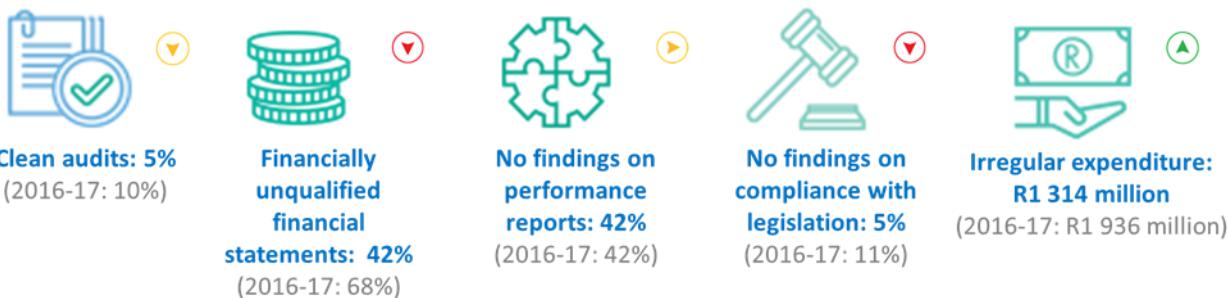

Mpumalanga

Mpumalanga a yi kotangi ku hlayisa mivuyelo ya oditi leyi antswisiweke kusuka 2016-17 naswona ematshan'weni yi tokote ku tlhelela endzhaku loko nga sala ko tivikana hi 2017-18. Ko va ntsena masipala wun'we eka mbuyelo wa yona wa oditi kusuka eka oditi leyi switatamente swi andlariweke hindlela leyinene ku ri na swikumiwa kuya eka oditi yo basa.

Kaye wa timasipala ti tlhelele endzhaku kusuka eka lembe leri nga hundza. Xihlohloterikulu xa ku tlhelela endzhaku a ku ri mpfumaleko wa swilawuri swa le ndzeni leswi endliemeke swa nhlangano leswi ringaneleke na ku va leswi tirhaka hindlela leyi vuyerisaka, leswi swi vangeke mbangu wo lawula lowu nga tshamisekangiki.

“Hambileswi ku veke na xihungwana xa hina xo tiya emalembeni lama nga hundza,” lexi kombeleke havumbirhi bya mfumo wa miganga na vurhangeri bya xifundzakulu ku tirhana hindlela leyi fikisaka eka xiboho na mihluleko ya vutihlamuleri hi ku tshamisekisa mfumo wa miganga (h.l. ku pfala swivandla leswi pfulekeke na ku nyika vuswikoti mfumo wa miganga) na ku tirhisa switandzhaku eka lavaya va hambukaka milawu ya mafumelo, xifundzakulu a xi landzelelangi xihungwana lexi, leswi vangeke mivuyelo leya oditi leyi tlhelele endzhaku,” ku lemuka AG.

Kapa-N'walungu

Mivuyelo ya oditi yi tlhelele endzhaku, ku ri na timasipala tinharhu leti sukeke eka nhlahluvo wa oditi lowu switatimente swa timali swi andlariweke hindlela leyinene kuya eka nhlahluvo wa oditi leyi switatimente swa timali swi nga andlariwangiki hindlela leyinene, na timasipala timbirhi leti sukeke kusuka eka nhlahluvo wa oditi eka switatimente swa timali swa yona oditara yi nga nyikiki nhlahluvo.

Ku tlhelela endzhaku ko angarhela ku tiyisisa leswaku xihungwana xa AGSA xa vutihlamuleri lexi xi hundziseriweke hindlela leyi phikelelaka eka xifundzakulu lexi emalembeni mambirhi lama nga hundza a xi si landzeleriwa na sweswi. Xihungwana lexi xi vula leswaku, exikarhi ka swin'wana, timeyara, vafambisi va masipala na vafambisinkulu va endla un'wana na un'wana na vatirhintsongo va vona va tihlamulela. “Tanihiloko leswi swi nga humelolangi, swikumiwa swo yelana swa vikiwa lembe na lembe eka swiyimo swo tala, leswi tiyisisaka leswaku vutihlamuleri eka malawulelo ya swa timali na matirhelo ya ya emahlweni ya nyanya ku onhaka.”

Clean audits: 3%
(2016-17: 3%)

Financially unqualified financial statements: 42%
(2016-17: 46%)

No findings on performance reports: 27%
(2016-17: 23%)

No findings on compliance with legislation: 4%
(2016-17: 4%)

Irregular expenditure: R586 m
(2016-17: R283 m)

N'walungu-Vupeladyambu

Ku ya ehansi ka xifundzakulu swi ye emahlweni ku ri na ku tlhelela endzhaku ko tivikana kun'wana eka mivuyelo ya oditi. Ku hava na masipala na wun'we wu kumeke nhlahluvo wa oditi yo basa, laha nhlayo ya miyahluvo leyi switamente swa timali swi andlariweke hindlela leyinene yi yeke ehansi kusuka eka mbirhi kuya eka n'we naswona nhlayo ya miyahluvo leyi switamente swa yona timali oditara yi nga nyikiki nhlahluvo yi engeteleke kusuka eka nhungu kuya eka 13. Mivuyelo ya oditi ya nkombo wa timasipala yi tlhelele endzhaku, ku ri na timasipala timbirhi ntsena ti antsweke.

"Mivuyelo leya oditi, hi leyi nga nyanya kutlula mpimo kusukela hi 2012-13, i xikombiso lexi nga erivaleni ya vutihlamuleri lebyi nyanyaka ku onhaka, ku tshikiwa loku nga erivaleni ka swihungwana na swibumabumelo swa hina, rinyadzo na mpfumaleko wa vutiboheleri ku tirhana hindlela leyi fikisaka eka xiboho na swiyengetekulu swo vilerisa xikan'we na mpfumaleko wa hiseko wa xipolitiki ku tirhisa switandzhaku. Hambileswi vutiboheleri byi endliweke hi vurhangeri ku tirhana na swivangelokulu na mikayivelox swilawuri, a va angulangi hi xihatla lexi lavekaka eka swihungwana swa hina hi mayelana na ku tirhana na mixungeto na ku antswisa swilawuri swa le ndzeni. Nkatshamiseko wa xipolitiki eka xifundzakulu na thoni ya lavaya va rhwexiweke mafumelo swi tumbuluxile mbangu lowu wu nga fambelaniki na vutihlamuleri, mafumelo lamanene na ku tirhisiwa ka switandzhaku."

Clean audits: 0%
(2016-17: 0%)

Financially unqualified financial statements: 5%
(2016-17: 10%)

No findings on performance reports: 14%
(2016-17: 10%)

No findings on compliance with legislation: 0%
(2016-17: 0%)

Irregular expenditure: R3 236 million
(2016-17: R3 310 million)

Kapa-Vupeladyambu

Loko xifundzakulu lexi xa ha ri na xikatsa lexikulu swinene swa timasipala leti nga na tioditi to basa eka 40%, mivuyelo leya ha ku vaka kona yi kombisa ku tlhelela endzhaku ko tivikana loko ku fananisiwa na 2016-17 (70%). Hi lemukile leswaku ku ya ehansi eka swilawuri eka timasipala tin'wana eka xifundzakulu lexi a swi ri ngopfungopfu ku nga landzeleriwi ka masiku yo rhumela lama nga enawini ya switatimente swa timali, ku nga landzeleriwi ka swilaveko swa nkhuluko wa tinhundzu na vukorhokeri eka tindhawu leti pimiweke leti se ti kumiweke na ku tekeriwa goza hi vufambisi ntsena endzhaku ka oditi. Eka swivangelo leswi a hi tshembi leswaku ku ya ehansi loku kumbe mihambuko ya swilawuri yi kombisa ntshoveko wa xisisitematiki eka tisisiteme ta xilawuri xa le ndzeni, hambiswiritano, xiviko a xi fanele ku kombisa leswi endlekaka ku sivela rinyadzo ra vufambisi.

Clean audits: 40%
(2016-17: 70%)

Financially unqualified financial statements: 89%
(2016-17: 93%)

No findings on performance reports: 86%
(2016-17: 89%)

No findings on compliance with legislation: 43%
(2016-17: 79%)

Irregular expenditure: R667 million
(2016-17: R165 million)

Khale ka Holobye wa Mafumelo ya Ntirhisano na Timhaka ta Ndhavuko (COGTA) Dok Zweli Mkhize u tshikelerile xihungwanakulu xa AG xa ku ya ehansi ka vutihlamuleri eka mfumo wa miganga. Hi byele nhlengeletano ya oditi eka mfumo wa miganga leyi khomeriweke eDurban leswaku "timasipala a ti dyondzangi nchumu kusuka eka mivuyelo ya oditi yo homboloka ya nkarhi lowu nga hundza" tanihileswi a ti ya emahlweni ti karhatiwa hi mihluleko ya sisiteme yo fana leyi AG yi yi fungheke hindlela leyi phikelelaka, ku katsa na ku endla swibumabumelo hi hilaha mihluleko leyi yi nga ololoxiwaka hakona. AG yi vula leswaku yi khutaziwa hi switiviso leswi swi nga xiphemu xa miphalalo ya malawulelo ya timali leyi endleriweke ku pfuna timasipala leti tirhaka hindlela ya xiyimo xa le hansi.

Makwetu u vula leswaku hofisi ya yena yi seketela hi vutalo pfhumba rihi kumbe rihi eka ku antswisa tisisiteme ta mafumelo eka timasipala "ku yimisa ku ku tlhelela endzhaku ka mivuyelo ya oditi loku hi nga eku ku voneni eka nkarhi wa sweswi".

U boxe leswaku: "Tanihilaha hi vuleke hakona emalembeni lamo tala sweswi, vunyingi bya swiphigo swa timasipala leswi hi yaka emahlweni hi swi fungha lembe rin'wana na

rin'wana swi nga ololoxiwa hi ku tirhisa vurhangeri byo tiya, lebyi nga na matikhomelonene na ku va lebyi nga na xitiyanhlana eka mafambiselo na khansele, hi nseketelo wa mfumo wa xifundzakulu.

"Nakambe, lavaya va rhwexiweke mafumelo ya miganga na vuangameri va fanele ku tiyisia leswaku misinya ya masungulo ya vutihlamuleri, leyi akiweke eka xilawuri xa le ndzeni xo tiya na mafumelo lamanene, ya kona. Loko mikoka leyi yi endliwile ya nhlangano, timasipala ti fanele ku lulamisiwa kahle ku fikelela swilanguteriwa swa miganga leyi ti yi korhokelaka."

Mahetelelo

Ku andlariwa ka xiviko lexi swi vaka kona eka mbangu wa leswi humeleleke leswi fambelanaka swinharhu leswi swi katsaka xiave xa vurhangeri eka ku tirhana na vutihlamuleri lebyi yaka ehansi, na ku ndlandlamukisiwa ka xilerisoximfumo xa AG na mihlohlotelohi leyi kunguhatiweke ya mihundzuluxo leyi eka mfumo wa miganga.

Xiave ya vurhangeri eka ku tirhana na vutihlamuleri lebyi nyanyaka ku onhaka eka timasipala

Makwetu u tiyisisile swi va erivaleni leswaku ku nyanya ku onhaka ka mafumelo ya nkarhi wa sweswi leswi swi karhataka mfumo wa miganga swi nga antswisiwa ntsena loko vurhangeri a byo rhangela eka pfhumba ra mafambiselo yo basa hinkwawo eka sekitara ya mfumo.

"Vurhangeri byi vekile thoni ehenhla eka nhlangano wihi kumbe wihi. Loko varhangeri va nhlangano va nga ri na matikhomelonene, va tsan'wa mafumelo, vulandzelelanawu na vulawuri, naswona va nga tibohangi eka nkavuciva na vutihlamuleri, swi ta nghenelela swi famba swi ya eka tilevhele ta le hansi ta nhlangano. A swi papalateki, ntolovelohi wa matikhomelo ya xiyimo xa le hansi, nkanxupulo na nkamphakelo wu ta tumbuluka, swi vanga ku tshoveka ka nhlangano.

"Hikokwalaho varhangeri lava nga eka mfumo wa miganga va fanele ku lawula timasipala ku va ti humelela. Va fanele ku tivona nandzu eka vutihlamuleri lebyi nyanyaka ku onhaka eka timasipala naswona i ntirho wa vona ku antswisa xiyimo."

AG yi vula leswaku vurhangeri bya mfumo wa miganga byi katsa vafambisi va timasipala na vafambisinkulu va tona lava va nga na vutihlamuleri bya mafambiselo na mphakelo wa vukorhokeri wa masipala; vurhangeri bya xipolitiki (meyara na swirho swa khansele) lebyi byi angamelaka matirhelo ya masipala na ku teka swiboho; na vurhangeri bya

xifundzakulu (phurimiya, swirho swa khansele ya vurhangerinkulu, na tinhloko na tindzawulo ta swifundzakulu leti ti seketalaka mfumo wa miganga). Huvo yo endla milawu ya xifundzakulu na yona yi na xiave xa vurhangeri ku xi tirha tanihi xiphemu xa ntirho wa yona wa vuangameri, a engetela.

Makwetu wa tshemba leswaku loko vurhangeri eka tilevhele letinharhu hinkwato a to kongomisa eka timhakakulu leti landzelaka, xiyimo xa nkarhi wa sweswi eka timasipala xi nga antswisiwa:

- Thoni leyi nga ehenhla – vurhangeri lebyi nga na matikhomelonene, mafumelo lamanene na vutihlamuleri
- Ku nyika vuswikoti na ku tshamisekisa mafambiselo – lama tshunxekeke eka nghenelelo wa xipolitiki
- Ku kotisa na ku sindzisa tisisiteme ta malawulelo ya timali na matirhelo leti nga na matimba
- Switandzhaku leswi phikelelaka, leswi faneleke na ku va leswi hatlisaka eka ku hambana na milawu

Xilerisoximfumo lexi ndlandlamukisiweke xa AG ku pfuna ku antswisa vutihlamuleri eka sekitara ya mfumo

Makwetu u vula leswaku hofisi ya yena, tanihi nhlanganokulu wa oditi wa tiko, mikarhi hinkwayo yi twisisile leswaku yi na xiave xa nkoka ku xi tirha eka nkhuluko wa vutihlamuleri bya sekitara ya mfumo, na leswaku matimba lamantshwa lama nyikiweke hofisi ya yena hi palamende ya ta tiyisia leswaku va ya emahlweni va hoxa xandla eka pfhumba ra mafambiselo yo basa hinkwawo.

"Tindlela ta vutihlamuleri eka mfumo wa miganga a ti le ku tirheni hindlela leyi a ti fanele ku tirha hayona, naswona ku vile na swikombelo leswi yeke emahlweni swa ku endla leswaku swo tala swi endliwa – ngopfungopfu hi hofisi ya leya oditi. Hikwalaho ka nseketelo wa komiti ya vuangameri ya palamende, Nawu wa Oditi ya Mfumo wu hundzuluxiwile ku hi nyika matimba yo tala ku antswisa vutihlamuleri eka sekitara ya mfumo.

"Xikongomelo xa mihundzuluxo leyi a hi ku tekela mufambisi wa masipala, meyara kumbe khansele mitirho ya vona, tanihileswi mitirho ya vona ya vutihlamuleri yi nga erivaleni eka nawu wa masipala. Kambe i ku nghenelela laha mitirho leyi yi nga humelerisiwiki

hambileswi hina hi nga eku tsundzuxeni vurhangeri hi mihambuko yo tivikana leyi yi dingaka ku lavisisiwa na ku tirhaniwa na yona."

Hilaha mihundzuluxo leyi yi nga ta pfuna hakona ku antswisa vutihlamuleri eka mfumo wa miganga

AG yi vula leswaku mihundzuluxo yi nyika hofisi ya yena xilerisoximfumo lexi ndlandlamukisiweke, lexi xi katsaka matimba ya ku kongomisa ku hambana na milawu ko tivikana eka tihuvo ta mfumo leti faneleke ku lavisisa; xikan'we na mpimo wa matimba ya ku nyika swiendlo swo lulamisa leswi bohaka ku tiyisia leswaku ku hambana na milawu ko tivikana ka ololoxiwa, ku katsa na ku vuyisiwa ka mali leyi lahlekeke hikwalaho ka ku hambana na milawu ko tivikana.

"Hi vulavurisanile na timeyara, vafambisi va timasipala na swirho swa khansele eka mihundzuluxo na nhlohloteloo wa yona tanihi xiphemu xa mapfhumba ya hina yo fikelela vaaki. Hi kombisile leswaku ku sunguriwa ka nongoti wa ku hambana na milawu ko tivikana a ku nga ri ku ringeta ku tisa goza ro xupula kambe a ku ri ndlela yo engetela eka ku tiyisa malawulelo ya timali na matirhelo, leswi swi nga ta tlhela swi hoxa xandla eka vutihlamuleri lebyi antswisiweke.

"Hi tlhele hi avelana na vona leswaku hi ku kuma ku hambana na milawu ko tivikana, hi ta seketela vafambisi va timasipala hi ku va tivisa ku hambana na milawu loku ku nga vaka na nhlohloteloo wo tivikana eka timali ta masipala, swipfuno na mphakelo xikan'we na ku va havexerisa matimba ku teka magoza lama faneleke ka ha ri na nkarhi hi ku landza milawu. Leswi swi ta hunguta nhlohloteloo wo homboloka wa ku hambana na milawu kwaloko eka timasipala, ku veka thoni leyi nga lulama eka vutihlamuleri, na ku kombisa xidingo xa switandzhaku. Hi ta vika ku hambana na milawu ko tivikana eka xiviko xa oditi, leswi swi nga ta tlhela swi kotisa tikhanskele ku tirha ntirho wa tonna wa vuangameri – ku ri karhi ku kongomisiwa eka timhaka to tivikana leti khumbaka timasipala."

Loko vafambisi va masipala, va ri karhi va seketeriwa hi vurhangeri bya xipolitiki, va landzelela vutihlamuleri bya vona lebyi nga enawini na ku tiboha ku teka goza ra xihatla loko hi va tivisa hi ku hambana na milawu ko tivikana, ku ta va ku ri hava xidingo xa hina ku tirhisa matimba ya hina yo lulamisa na yo kongomisa. Vafambisi va masipala na vona va dinga ku angula eka mapfhumba lama hi ya simekeke ku va pfuna eka ku sivela ku hambana na milawu ko tivikana. Va fanele ku teka goza hi swibumabumelo swa ku tiyisa

swilawuri swa vona swa le ndzeni naswona swikombo swo lemukisa ka ha ri emasungulweni hi avelana na vona tanihi xiphemu xa xiyimo xa nkambisiso wa tirhekodo.

"Ku ndlandlamukisiwa ka xilerisoximfumo xa hina swi ta pfuna ku vuyisa ntshembo wa vaaki, ku tiyisa vutihlamuleri, na ku tiyisa mahanyelo ya matikhomedelonene lama ya languteriwa eka tiofixiyali leti rhwexiweke vutihlamuleri na vayimeri lava hlawuriweke. Swi ta tlhela swi vula leswaku swiviko swa hina swi ta tekiwa hindlela yo tivikana – hi nga sungula ku vona antswiso eka mivuyelo ya oditi na ku cinca ko tiya eka timasipala leti ti fikelelaka swilanguteriwa swa miganga leyi ti yi korhokelaka," ku gimeta AG.

Makumu

Xi humesiwile hi: Oditara-Jeneralwa Afrika-Dzonga

Vutihlanganisi: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Landza AGSA eka Twitter: AuditorGen_SA

Xilemukiso xa swihangalasamahungu: Xiviko xo angarhela lexi katsakanyiweke eka mivuyelo ya oditi ya mfumo wa miganga xa kumeka eka www.agsa.co.za.

Hi mayelana na AGSA: AGSA i nhlanganokulu wa oditi wa tiko. I nhlangano wu ri woxe lowu, hi nawu, wu faneleke ku odita na ku vika hilaha mfumo wu tirhisaka hakona mali ya vabari. Leswi swi vile nkongomiso wa AGSA kusukela loko yi simekiwile hi lembe ra 1911.